

Parlement en politiek in tijden van oorlog

Jaarboek
Parlementaire
Geschiedenis **2025**

Redactie:
Alexander van Kessel
Wilma Borgman
Rowin Jansen
Ronald Kroeze
Diederik Smit
Naomi Woltring

Centrum voor Parlementaire Geschiedenis
Nijmegen

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag: Zelensky spreekt Tweede Kamer toe, 31 maart 2022 (ANP / Hollandse Hoogte / Robin Utrecht)

Verzorging omslag en binnenwerk: Boekhorst Design

© 2025 Centrum voor Parlementaire Geschiedenis | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2447 381 6

NUR 680

www.boom.nl

INHOUD

Ten geleide	9
ARTIKELEN	
<i>Beatrice de Graaf</i> , ‘Schoothondje van de mogendheden’ of ‘zwakke schakel’? Nederland in het Europese collectieve veiligheidssysteem sinds 1813	13
<i>Wolfgang Wagner</i> , Parlementaire invloed in tijden van oorlog en internationale crises. De rol van de Tweede Kamer bij de inzet van het leger in internationaal-vergelijkend perspectief	25
<i>Rimko van der Maar</i> , ‘Moeilijker dan ooit tevoren’. De Kamer in debat over de Vietnamoorlog in 1967	34
<i>Laurien Crump</i> , De Tweede Koude Oorlog in de Tweede Kamer. Nederland in ‘het NAVO-gareel’ of ‘losgeweekt van het NAVO-verband’?	44
<i>Jörg Noll en Alexander Bon</i> , Parlementaire betrokkenheid bij militaire uitzendingen. Enkele reflecties	55
<i>Ronald Kroeze</i> , Ter verdediging van de democratie. Integriteitsrisico’s in tijden van grootschalige defensie-uitgaven en het belang van parlementaire verantwoording: een historische blik	65
SPRAAKMAKEND KAMERDEBAT	
<i>Heleen Blommers</i> , ‘Eigenlijk heeft de premier die ketting nu doorgeknipt, in ieder geval over financiële steun’. Het debat over de staat van de oorlog in Europa en over de ingelaste buitengewone Europese top, 6 maart 2025	75
BRONDOCUMENT	
<i>Jan Willem Brouwer</i> , Om de militaire bijdrage aan de NAVO. De succesvolle marinelobby van staatssecretaris H.C.W. Moorman, september 1950	83
UIT DE NOTULEN VAN DE MINISTERRAAD	
<i>Rowin Jansen en Hilde Reiding</i> , Botsende werkelijkheden. De eerste reflecties van het kabinet-Balkenende II op het ‘verloren’ referendum over de Europese grondwet (2005)	89
INTERVIEW	
<i>Wilma Borgman en Ronald Kroeze</i> , ‘Achteraf hadden we er eerder uit moeten stappen’. Interview met Nicolien van Vroonhoven	99

WOORDGEBRUIK IN HET PARLEMENT

<i>Simon Reker</i> , De minister kiest prioriteiten: lekker makkelijk! Een geborgde emissiereductie en additionaliteitstoetsen aan de lat	111
---	-----

HERINNERINGEN/NECROLOGIEËN

<i>Cees Bremmer en Maaïke van Deelen</i> , Betrouwbare boei voor het nieuwe CDA. Ries Smits (1944-2024)	115
<i>Jasper Dekker en Carina Kralt-Bos</i> , Een democratische doorzetter. Erwin Nypels (1933-2024)	119
<i>Jan Rijpstra</i> , Verbinding zoeken, ook als het lastig wordt. Pieter Hofstra (1946-2025)	123
<i>Wim Meijer</i> , Integer en betrokken politicus en bestuurder. Jaap van der Doef (1934-2025)	126
<i>René Leegte</i> , Een handelsreiziger in politieke ideeën. Frits Bolkestein (1933-2025)	130
<i>Johan van Merriënboer</i> , Een koningsblauwe terriër. Frits Korthals Altes (1931-2025)	135
<i>Maarten Kolpa</i> , Fanatiek Atlanticus én bevlogen Europeaan. Hans van den Broek (1936-2025)	139
<i>Ad Melkert</i> , Recht, rede en rebel ineen. Gerritjan van Oven (1948-2025)	143
<i>Thom de Graaf</i> , Redelijk en verantwoordelijk. Jan Terlouw (1931-2025)	147
<i>Fleur de Beaufort en Patrick van Schie</i> , De beste premier die Nederland nooit heeft gehad. Hans Wiegel (1941-2025)	152
<i>Hans de Boer</i> , Strijdster voor de rechten van achtergestelden en vrouwen. Jeltien Kraaijeveld-Wouters (1932-2025)	157
<i>Jan Kees Wiebenga</i> , ‘Europees en Atlantisch was voor mij nimmer een tegenstelling’. Wim van Eekelen (1931-2025)	160

POLITIEKE FOTO VAN HET JAAR	165
-----------------------------	-----

PARLEMENTAIRE KRONIEK

<i>Fons Meijer</i> , Het parlementaire jaar 2024-2025	169
---	-----

RECENSIES

<i>Joop van den Berg: Hansko Broeksteeg, Michiel van Emmerik, Rian de Jong en Ben Vermeulen (red.), Rechter en politiek. Bovend'Eertbundel</i>	209
<i>Ruud Koole: Ron de Jong, Harm Kaal, Philip van Praag en Gerrit Voerman, De strijd om de stembus. Verkiezingscampagnes voor de Tweede Kamer vanaf 1848</i>	211
<i>Theo Brinkel: Johan van Merriënboer en Lennart Steenbergen, Ruud Lubbers: Een slag anders. Biografie</i>	213
<i>Paul van der Steen: Sylvester Hoogmoed, Pontificaal sociaal. Ien Dales 1931-1994</i>	215
<i>Naomi Woltring: Ruud Koole, Gerechtigheid en vrijheid. Een kleine geschiedenis van de sociaal-democratie</i>	217
<i>Kees Schuyt: Naomi Woltring, De marktconforme verzorgingsstaat. Nederlands neoliberalisme in de lange jaren negentig</i>	218
<i>Patrick van Schie: Rien Fraanje, Geloof in de politiek. Een onderzoek naar de omgang met godsdienst in het politieke debat in Nederland</i>	220
<i>Anne Bos: Gijs Korevaar en Ruud Slotboom, Het Haagse ravijn. De vrije val van twee volkspartijen; Wilco Boom, De ruk naar rechts. Hoe we de onvrede over de politiek in Nederland kunnen verklaren; Joost Vullings en Xander van der Wulp, Het jaar van Caroline, Pieter en Geert. Een politieke aardverschuiving aan het einde van het Rutte-tijdperk</i>	222
<i>Jan Ramakers: Martin Sommer, De nieuwe standenstaat. Hoe het gelukkigste land ter wereld zijn goede humeur verloor</i>	225
<i>Wim Slagter: Remieg Aerts, Coen Brummer en Gertjan Schutte (red.), Machtsworden. Over schrijverschap en politiek in Nederland; Henk te Velde, Land van redenaars en debat. Politieke welsprekendheid en discussiecultuur in Nederland van 1800 tot nu</i>	227
<i>Koen Vossen: Robbert Wigt, Kopvoddentaal. De overtuigende taal van Geert Wilders; Bas Erlings, Het spel van de populist. Hoe zij het spelen, hoe wij het winnen</i>	230

SIGNALEMENTEN	233
---------------	-----

Noten	247
-------	-----

Over de auteurs en de redactie	265
--------------------------------	-----

Meestal gaat het debat in de Nederlandse politiek over binnenlandse onderwerpen. Zeker sinds de Russische inval in Oekraïne, voorjaar 2022, dwingen de internationale ontwikkelingen kabinet en Kamers echter steeds vaker te spreken over geopolitieke zaken, waarbij de nationale veiligheid centraal staat. Die trend zette zich door sinds de overwinning van Donald Trump bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen van november 2024. Zijn geopolitieke opvattingen, hoewel regelmatig onvoorspelbaar in hun concrete uitwerking, waren grotendeels bekend van zijn eerste presidentiële termijn (2017-2021), maar zouden zich na zijn rentree in het Witte Huis in januari 2025 in volle omvang manifesteren. Voor de NAVO-bondgenoten werd steeds duidelijker dat Trumps 'America First' tot gevolg had dat zij zelf een veel grotere bijdrage moesten leveren aan het garanderen van hun eigen militaire veiligheid. En met het oog op de oorlog in Oekraïne was de bedreiging van die veiligheid concreter geworden. Tijdens de NAVO-top op 24 en 25 juni in Den Haag werden afspraken gemaakt over verhoging van de Defensiebegrotingen. *Si vis pacem, para bellum*, is het devies geworden: als je vrede wilt, bereid je dan voor op oorlog.

Ook tijdens de ambtstermijnen van Obama en Biden benadrukten de Verenigde Staten al dat Europa meer verantwoordelijkheid moest nemen voor zijn eigen veiligheid, maar de veranderende Amerikaanse koers sinds het begin van Trumps tweede termijn lijkt de Nederlandse politiek toch enigszins overvallen te hebben. Sinds het einde van de Koude Oorlog, begin jaren negentig, was het vredesdividend 'geïnd' met het steeds verder terugschroeven van de defensie-uitgaven. De militaire opkomstplicht was afgeschaft, en de krijgsmacht werd slechts ingezet voor militaire missies, vooral buiten Europa. Dat ook daar haken en ogen aan zaten, werd vooral duidelijk na de uitzending van Dutchbat naar de Bosnische moslimenclave Srebrenica, die eindigde met de dramatische inname van de enclave (juli 1995) en de daaropvolgende massamoord door de Servische troepen op bijna achtduizend (vooral mannelijke) Bosnische moslims. De confrontatie met dergelijk grootscheeps misdadig en etnisch geweld had op de Nederlandse politiek een traumatische uitwerking.

Na de Koude Oorlog drong zich in sterke mate ook de vraag op welke rol de volksvertegenwoordiging bij besluiten over dergelijke militaire interventies dient te hebben. De besluitvorming op het terrein van oorlog en vrede valt van oudsher toe aan de uitvoerende macht: lange tijd waren dat koningen en keizers, maar vanaf de negentiende en twintigste eeuw ook gekozen staatshoofden en hun regeringen. De doortastendheid en vertrouwelijkheid die in de besluitvorming over militaire zaken noodzakelijk zijn, lijken bijna vanzelfsprekend op gespannen voet te staan met transparante democratische controle door een parlement. Nadat eind 1994 een motie-Van Middelkoop was aangenomen die vroeg om een parlementair instemmingsrecht, stemden de Kamers in 2000 in met een grondwetsartikel dat bepaalt dat de regering de Tweede en de Eerste Kamer vooraf moet inlichten over deelname aan militaire operaties ter handhaving of bevordering van de internationale rechtsorde. Slechts bij hoge uitzondering mag hiervan worden afgeweken, maar ook dan dient het kabinet de Kamers zo snel mogelijk te informeren.

Bij debatten en beslissingen over militaire missies naar buitenlandse conflicthaarden is merkbaar dat een extra dimensie een rol speelt, omdat de politiek (dus: regering en parlement) besluit over het al dan niet uitzenden van Nederlandse jonge mannen en vrouwen naar gebieden waar het niet denkbeeldig is dat zij hun leven in de waagschaal zetten. Doorgaans leidt dat tot een vergrote *gravitas* in de discussie, waarbij niet zelden fracties hun leden de ruimte geven voor persoonlijke afwegingen en worstelingen. Zo leidde begin 2011 de vraag over het al dan niet steunen van een politiemissie in Kunduz bij de GroenLinks-fractie tot grote verdeeldheid.¹ Ook voelt de regering zich in dergelijke gevallen geroepen om voor uitzendingen brede parlementaire steun te verwerven: zo'n besluit moet breed gedragen zijn. Ook in meer abstracte zin, waar het bijvoorbeeld gaat om verhoging van de nationale Defensiebegroting, kunnen politieke partijen en hun fracties in gewetensnood komen. Dat was in 2025 het geval bij de Partij voor de Dieren, waar de vraag over de wenselijkheid van de verhoging van de defensie-uitgaven leidde tot interne discussie en een afsplitsing.²

In deze editie van het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* wordt deze problematiek uitgewerkt in zes artikelen. Historica en veiligheidsdeskundige *Beatrice de Graaf* laat in de openingsbijdrage zien dat Nederland al vanaf de oprichting van het Koninkrijk in 1814/1815 deel uitmaakte van een internationaal veiligheidssysteem. Als 'tweederangsmogendheid' is ons land voor zijn veiligheid van aanvang af afhankelijk geweest van de grillen van grotere staten, en daarmee van bondgenootschappen en allianties. De aanvankelijke positie van zelfstandigheid en afzijdigheid moest na de Tweede Wereldoorlog worden opgegeven; deelname aan het westerse militaire bondgenootschap was onvermijdelijk. Het Nederlandse engagement wisselde door de tijden, al naargelang het nationale belang.

Politicooloog en filosoof *Wolfgang Wagner* analyseert de spanning tussen de democratie, waar normen van transparantie, zorgvuldigheid en gelijkheid gelden, en het besluiten tot inzet van militairen, waar vertrouwelijkheid en daadkracht vooropstaan. De tendens is de laatste decennia, vooral door een kritischer wordende burger, dat gestreefd wordt naar een sterkere democratische controle op de besluitvorming bij militaire missies. Opvallend genoeg hebben westerse democratieën die in hun recente geschiedenis catastrofale gevolgen hebben ervaren van de wereldoorlogen (Duitsland, Japan) of die neutraal zijn of lange tijd waren, de meeste parlementaire invloed op defensiebeleid. Met grondwetsartikel 100 heeft het Nederlandse parlement nog steeds geen formeel instemmingsrecht, maar de 'informele norm' dat inzet van militairen een zo ruim mogelijke Kamermeerderheid behoeft, geeft toch een grote mate van parlementaire controle op regeringsbesluiten hierover.

Lang was de buitenlandse politiek het prerogatief van de regering; van het parlement werd terughoudendheid en volgzzaamheid verwacht. Een omslagpunt vormde het Tweede Kamerdebat over de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam in augustus 1967, zo laat historicus *Rimko van der Maar* zien. De kritiek op de Amerikanen nam toe; vooral ter linkerzijde, maar ook bij regeringspartij KVP sloeg de twijfel toe. De onbegrensde loyaliteit aan de bondgenoot die Nederland in 1944/1945 had bevrijd,

verdween. Weliswaar nam de Kamer wel de gematigde motie van KVP-woordvoerder Schuijt aan en niet de steviger variant van de pvdA'er Ruygers, maar duidelijk was geworden dat het kabinet, minister van Buitenlandse Zaken Luns voorop, zich gedwongen zag de Tweede Kamer serieuzer te nemen op het terrein van de buitenlandse politiek.

Nederland stelde het geduld van de vs en de NAVO-leiding – nota bene een landgenoot: oud-minister van Buitenlandse Zaken Luns – stevig op de proef tijdens de discussie over de plaatsing van kruisraketten in Nederland in de jaren tachtig, zo schetst *Laurien Crump*. Voor de Amerikanen was plaatsing van die nucleaire wapens noodzakelijk met het oog op de afschrikking van en het militaire evenwicht met de Sovjet-Unie. Minister-president Lubbers had te maken met binnenlands (de massaal gesteunde vredesbeweging) en internpartijpolitiek verzet (de oppositie van loyalisten binnen het CDA). Er was de Amerikaanse president Reagan echter opvallend veel aan gelegen om Nederland met geduld te benaderen en zo binnenboord te houden. Van een dreigende breuk tussen Nederland en de NAVO was nooit sprake; het bondgenootschap bleef 'hoeksteen' van het veiligheidsbeleid.

Jörg Noll en *Alexander Bon*, beiden verbonden aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie, analyseren de parlementaire betrokkenheid bij de uitzending van Nederlandse militairen in het kader van humanitaire interventies. Uit gesprekken met (voormalig) fractiewoordvoerders blijkt het besef van de zwakke positie van de Kamer in de besluitvorming over deelname aan missies: het ontbreekt parlementsleden aan kennis en mankracht. De Kamer blijft grotendeels afhankelijk van de informatie die het kabinet haar verstrekt. Uit de interviews blijkt wel dat het vertrouwen van de parlementariërs in deze informatie is toegenomen.

Historicus *Ronald Kroeze* wijst op de integriteitsrisico's die optreden wanneer besloten wordt tot snelle verhoging van overheidsuitgaven voor defensiedoeleinden, waarbij hij waarschuwingen ontleent aan het verleden. In tijden van stijgende internationale spanningen, waarin de druk toeneemt om de uitgaven te verhogen, is de kans groot dat zorgvuldigheid en democratische controle afnemen en dat het risico op verspilling en belangenverstrengeling toeneemt. Ook hier speelt de spanning tussen zorgvuldigheid, transparantie en verantwoorde besluitvorming die past bij een democratie enerzijds en de in gevallen van oorlog noodzakelijke daadkracht en vertrouwelijkheid anderzijds een rol. Gelukkig zijn de laatste decennia de parlementaire mechanismen van verantwoording en controle sterk verbeterd.

Naast deze zes artikelen bevat ook deze editie van het jaarboek de gebruikelijke vaste rubrieken. *Jan Willem Brouwer* laat aan de hand van een brief van staatssecretaris van Marine Moorman uit najaar 1950 zien hoe kort na de oprichting van de NAVO en ten tijde van het begin van de Korea-oorlog door de betrokken politici politiek bedreven werd over de defensie-uitgaven. Moorman liet zich de kaas niet van het brood eten, zo wordt duidelijk.

Wilma Borgman en *Ronald Kroeze* kijken op het vorige parlementaire jaar terug met NSC-fractievoorzitter Nicolien van Vroonhoven. Voor haar stond de jaargang

2024-2025 grotendeels in het teken van de moeizame kabinetssamenwerking met PVV, VVD en BBB. Enkele dagen na het interview zouden haar eigen geestverwanten het kabinet verlaten, nadat eerst minister van Buitenlandse Zaken Caspar Veldkamp (NSC) was opgestapt omdat hij in het kabinet geen ruimte vond voor door hem noodzakelijk geachte aanvullende maatregelen van Nederland tegen Israël.

De rubriek ‘Uit de notulen van de ministerraad’, ingeleid door *Rowin Jansen* en *Hilde Reiding*, geeft dit keer inzicht in de kabinetsdiscussies over het Nederlandse ‘nee’ bij het referendum over wat de Europese grondwet was gaan heten (2005). De bewindslieden stelden vast dat er een ‘kloof’ was gebleken tussen de politiek en de burger.

De door *Fons Meijer* verzorgde kroniek over het parlementaire jaar 2024-2025 valt zo goed als samen met de periode tussen het begin van het kabinet-Schoof en het uittreden van het NSC-smaldeel.

Siemon Reker belicht als gebruikelijk enkele opvallende taalverschijnselen uit de plenaire zaal in de jaargang 2024-2025.

Ten slotte worden er ook in dit jaarboek herinneringen opgehaald aan recent overleden politici, waarbij afscheid wordt genomen van drie politici die de Nederlandse politiek in de laatste drie decennia van de twintigste eeuw mede kleur hebben gegeven: Wiegels, Terlouw en Bolkestein. Ook wordt, als gebruikelijk, recent verschenen politiek-historische literatuur besproken en gesignaleerd.

Het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* is een uitgave van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG). Ook deze editie kwam mede tot stand dankzij de steun van de twee besturen van het CPG: het bestuur van de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit, bestaande uit Paula Fikkert (decaan), Laura Manko, André Lardinois en Harm Kaal, en het bestuur van de Stichting Parlementaire Geschiedenis, dat het afgelopen jaar bestond uit Ingrid van Engelshoven (voorzitter), Rutger Zwart (secretaris-penningmeester tot 1 juli 2025), Jasper Loots (secretaris-penningmeester vanaf 1 juli 2025), Nicolien van Vroonhoven, Mirjam Bikker, Paul Rosenmöller en Koen Petersen. Erkentelijk zijn we ook de wetenschappelijke raad van het CPG, bestaande uit Paul Bovend’Eert (tot 1 juli 2025, voorzitter), Wim van Meurs, Carolien van Ham, Peter van Dam en Hansko Broeksteeg (vanaf 1 augustus 2025). De redactie bedankt Boom Uitgevers voor de gebruikelijke plezierige en professionele begeleiding. Maaike van Deelen-Kamps danken wij voor de secretariële en praktische ondersteuning.

Alexander van Kessel

Wilma Borgman

Rowin Jansen

Ronald Kroeze

Diederik Smit

Naomi Woltring